

Kapcsolatrendszer a nagykunsági és a bácskai települések között

1. A nagykun települések információs csatornái és kapcsolathálója a 18. században

A Hármaskerület mint közigazgatási egység a jogállásra való tekintet nélkül működött az egész 18. században, sőt megerősödött a század elején bekövetkezett császári döntés (önállóság elvétele) reakciójaként. A Kerületek továbbra is tartották a kapcsolatot legfőbb méltóságukkal, a nádorral. Küldötteik gyakran megfordultak a Helytartótanácsnál, a Budai Kamaránál, sőt a Császári Udvarban is. Különösen nagy szükség volt ezekre a bécsi, budai utakra a 18. század első felében az önállóságért és függetlenségért folytatott harcban. Először Rákóczi fejedelem oldalán kerestek oltalmat. Ott voltak Rákóczi 1703. évi visszatérésénél, az ónodi és a széchenyi országgyűlésen, de az alföldi, dunántúli, felvidéki, erdélyi hadszíntereken is. A Nagykunság kiűritése, Rakamazra telepítése a Rákóczi uradalom működésébe engedett némi bepillantást. Az ott-tartózkodás során a Nagykunságról némi fogalmat alkothattak a szabolcsi kismesek, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy a nagykun őslakosság visszatérését hamarosan követték a szabolcsi kismesek. A nemesi műveltség, bizonyos tőkeerő és a helyi viszonyokhoz való alkalmazkodás egyeseket a törzslakók vezetői közé emelt. Ilyen betelepülők voltak az Illyéssyek, akik a császárhűség mellett el tudták nyerni a kisújszállásiak, majd az egész Nagykunság bizalmát. A törzslakosság ősi családjaiból kiemelkedő vezetők helyi, jászkun hagyományokon alapuló tudását, a partikuláris jogban való jártasságát, katonai terepismeretét, kapcsolatrendszerét így kiegészítette a beköltöző kismemesi¹ réteg iskolázottsága és kapcsolatrendszere. A kettő szerencsés ötvöződése a 18. század közepére meghozta gyümölcsét, a redempcióval visszakarta a Jászkunság a függetlenségét és kiváltságait. A bécsi, budai követjáró utak során intézményi és személyi kapcsolatba kerültek

¹ Az írás előadásként hangzott el a Karcagon 2006. november 24-én megtartott *Emlékkülés a bácskai kitelepülés 220. évfordulója alkalmából* című rendezvényen.

a küldöttek a felsőbbiségekkel. Ez a kapcsolatépítés különösen Mária Terézia, majd II. József uralkodása idején kamatozott. A redempciós ügyek mellett például sikeresen lobbizott a karcagi templomépítési engedélyért Varró István jegyző. A redempciós összeg előteremtése érdekében az előjáróknak tőkeerős személyeket kellett találniuk, akik átmenetileg pénzkölcsönrel kíségtették a városokat. Ezek elsősorban a budai, debreceni kereskedők voltak. Bécs és Buda mellett Debrecennel volt hagyományosan kapcsolata a nagykunsági vezetőknek. Az egyházi és iskolai kapcsolatok több évszázada működtek. Itt arra is utalnunk kell, hogy a református iskoláztatási gyakorlat szerint a 16–19. században a Debreceni Kollégiumban tanuló deákok hosszabb-rövidebb ideig nyugati egyetemeken is bővítették ismereteiket, amellyel az alföldi településekre korszerű tudást hoztak. A 18. század második felében az immár ismét önként felvállalt hadjáratokban való részvétel, a katonáskodás ugyancsak bővítette a jászkunok földrajzi térszemléletét. A kötelező szekerezéssel bejárták szinte egész Közép-Európát. A nagykunokat gyakran küldték Pestig, Belgrádig forspontra (fuvarozásra). Ugyanakkor a családok megtermelt javaikat elsősorban északi és keleti irányban értékesítették. Vásárhoz helyeik Debrecen, Miskolc, Szikszó, Vác, Nagyvárad és Nagybánya voltak. Jászberény a 18. század folyamán emelkedett a Hármas Kerület közigazgatási központjává, de az együttműködés miatt jártak Kiskunhalasra is. Ez az útvonal Kecskeméten át vezetett. A dél-alföldi települések közül a református városokkal (Hódmezővásárhely és Szentes) tartottak fenn kapcsolatot.

Mindebből következik, hogy a 18. századi nagykunsági emberek és az őket képviselő előjárók járatosak és informáltak voltak. Nem véletlen tehát, hogy eljutott hozzájuk a bácskai puszták benépesítésének híre, és kihasználták a lehetőséget. Természetesen a lehetőséghez, a kedvező kínálathoz olyan belső társadalmi feszültség, gazdasági probléma kellett, amely a szülőföld elhagyására kényszerítette a családokat. A történelem folyamán ezek a helyzetek megismétlődnek. A bácskai kirajzás történelmi háttérének feldolgozását megyénkben először Szabó Lajos végezte el az 1960-as években a kunhegyesi, majd a kisújszállási dokumentumok tükrében. Munkásságának felidézése ezen a tanácskozáson is elengedhetetlen.²

2. Az elbocsátó anyatelepülések és az új közösségalapítók

„Ez a történelmi szituáció állt elő 1785/86-ban a Nagykunságon. A bácskai puszták benépesítésének lehetősége mozgósította előbb a kunhegyesieket, a Tisza menti falvakat, majd a többi nagykun település és az ugyancsak nagykunsági eredetű Jászkisér szerencsepróbáló lakosait. Mind az 1785. évi

² Szabó Lajos: *A kunhegyesi szegények és redemptusok ellentéte a XVIII–XIX. század fordulóján*. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 4. Szolnok, 1966

kunhegyesi, mind az azt követő karcagi, kunmadarasi, kisújszállási akcióban résztvevők előbb *vezetőket* választottak maguk közül, kik Bécsben, illetve Zomborban többször megfordulva a többiek nevében tárgyalták meg a telepítési feltételeket, nézték meg a puszták alkalmasságát. Költségeikről a megbízók gondoskodnak, összeadják a szükséges összeget, sőt fáradságukért egy-egy szakajtó búzával s egyéb ajándékkal jutalmazták őket.³ Bécsben a kunhegyesi Terebesi András, Kis vagy Jó Mihály járt, Budán Kisújszállásról Tóth István, Oros Ferenc és Szilágyi János, Karcagról Mutsi Dávid, Dobozi István és Bézi János, Kunmadarasról Dajka István és Nagy János, Jászkis-érről Virág Mihály. A jászkisériek vallomásaiból tudjuk, hogy a kunsági és a jászkiséri deputáció a szentlászlói Csárdánál találkozott, ahonnan együtt mentek megnézni a bácskai föld milyenségét. A zombori Kamarai Uradalom adminisztrátorával megszületett a megállapodás. A népüket új szálláshelyre vezetők a kitelepülni akarók tehetősebbjeihez tartoztak, és 3–9 gyermekükkel, feleségükkel indultak útnak. Velük együtt ment mintegy 600 család. A megállapodás fontos eleme, hogy *önálló közösséget* kívántak létrehozni. Magukkal vittek olyan személyeket, állatokat és tárgyakat, melyek egy közösség életének megindításához szükségesek. Mivel a telepítési feltételekben kikötötték, hogy prédikátort és tanítót tarthatnak, így a kunhegyesiek magukkal vitték Kálmáncsi Pap János kántortanítót. A kisújiak előre kiszemelték kántoruknak Váróczi Andrást és lelkészüknek Pálfy Pált, aki Túrkevény rektorodott. A lányok tanítóját, Lévai Istvánt is Keviből hozták magukkal, míg a rektorság a kisúji Monori Mihályra várt. Az Ómoraviczára költözők Nagykőrösről vittek maguknak jegyzőt (Tóth Józsefet) és tanítót (Daru Istvánt). Későbbi tanítóik között is több nagykőrösi volt.

Az anyatelepülések először negatív hozzáállással fogadták a szervezkedést, de hamarosan ők is a társadalmi feszültség levezetését látták benne, így megváltoztatták az álláspontjukat. A szervezkedő kunhegyesi lakosok vezetőit először bíróság elé idézték, majd Illéssy János nagykun kapitány megkérdezte a település elöljáróit: „Nem növekszik-e az irredemptusok elmenetelével az ittmaradó redemptus gazdák terhe (adója, közmunkája)?” Erre a válasz: „Egyenlő akarattal csak az válaszolhatott a nemes tanács által, hogy mind a quantumok (adók), mind a közszolgálatok terhének nagyobbulása kevesebb hátra maradást okoz Kun-hegyes helységnek, mint azoknak itt maradása.”⁴ Az *anyatelepülések* a körülmények tisztázása után elbocsátották lakosaikat. Mindenkinék passuálist adtak, ha kifizette tartozásait, elintézte

³ Nagy Kálozi Balázs: *Jászkunsági reformátusok leköltözése a Bácskába II. József korában*. Bp., 1943. 68. p.

⁴ Szabó Lajos: Kunhegyesi „földtelen emberek Feketitsre” költözése 1785-ben. In: Kaposvári Gyöngyi–Bagi Gábor (szerk.): *Jubileumi tudományos ülés a jászkunságiak bácskai kitelepülésének 200. évfordulóján*. Szolnok, 1989. 44. p.

ügyeit. Előfordult azonban, hogy adásvételi vagy örökösödési ügyek évekig elhúzódtak. Minden település tanácsa *tenyészállatot* adott (Kunhegyes egy bikát; Kisújszállás egy csödört, egy bikát; Karcag egy mén lovat, egy bikát), egyházközsége pedig *kegytárgyakat*. Kisújszállásról egy cinkannát, egy cintálat, 1 tányért, 1 arannyal futtatott réz kelyhet kaptak. A madarasi egyház adott két cinkannát („Madarasi Sz. Ecclesiaé 1736”, „a madarasi reformáta szent Eklésiaé anno 1765”), a kunhegyesi egy kannát és egy ezüstkelyhet („Ez kannát kunhegyesi eklésia számára Ns Kotzó Gáspár uram maga költségén vette 1733. 7-dik 8.”, „Kunhegyesi ekklesiaé ezpohár 1713.”). Kunhegyesről harangot is vittek. Amint az évszámok is mutatják, a Bácskában őriztek meg számos olyan egyházközségi relikviát, amelyet eredetileg neves nagykun személyek, vagy maga az egyházközségek csináltattak és használtak.

3. Az újonnan alapított bácskai települések helyi közösségei (tanácsok, egyházak)

A telepítési okirat biztosította a közösségnek a szabad vallásgyakorlatot, a *középületek és a tisztségviselők házai* számára a fundust. Így Feketehegyen két sessiót közterületnek, négy sessiót pedig javadalmi célokra hagytak: egy a lelkész részére, egy az uradalmi mézárszéknek, fél a jegyzőnek, fél a tanítónak, egy a község szükségére. A másik két község is megkapta a tehermentes földeket. Feketehegy belterületén portát mértek ki a községhez, a fiú- és a leányiskola, a parókia, a jegyző részére. Telket hagytak a csapszék, a mézárszék és a kvártélyház felépítésére is. *Pacséron* „a református lelkész 1800 ölet kapott, mely a parókia és a templom elhelyezésére szolgálhatott. Szélessége 30, hosszúsága 60 öl volt. A tanító ugyanolyan méretű és nagyságú belső telket kapott, mint a többi lakos: 15×60 öl méretű 900 öles telket. A két uradalmi bolt, az uradalmi mézárszék és a kocsmá telkei ugyanekkorak voltak; nemkülönben a két uradalmi malomé, azzal a különbséggel, hogy ezeknek mind szélessége, mind hosszúsága 30-30 ölet tett ki. Legnagyobb volt a községháza portája: 2040 öl”.⁵ *Ómoravicán* „még 1786 nyarán felépítik a *községházát* is. Sárból, nádtetővel készült ugyan, de átmenetileg megfelelt, míg a saját házaik felépítésével terhelt és elfoglalt telepéseknek erejük és idejük nem jutott megfelelőbbnek építésére. Ez lett az első jegyző lakása is, sőt ideiglenesen a parókia is. Egyik szobája „helység házának tétetett”, a másik pedig Tóth jegyzőnek, majd az ősz folyamán megérkező első lelkésznek nyújtott ideiglenes hajlékot”.⁶ „Még ugyanazon évben felépült az iskola is. Az építkezések a völgyben történtek. Az iskolát is ide építették a későbbi Boza-

⁵ Nagy Kálozi Balázs: *Jászkunsági reformátusok leköltözése a Bácskába II. József korában*. Bp., 1943. 139. p.

⁶ Nagy Kálozi Balázs: *Jászkunsági reformátusok leköltözése a Bácskába II. József korában*. Bp., 1943. 123. p.

féle iskola helyére. Szerény külsejű épület volt, vert falú, nádtetos.⁷ Ők építették meg az első templomot is. 1788-ban fogtak hozzá, és 1791-ben fejezték be. Minden gazdának 100 vályogot kellett adnia e középülethez. *A pacsériak* kezdetben magánháznál, egy, a parókia szomszédságában levő szímben tartották az istentiszteletet, de hamarosan ők is templomot építettek. Első iskolájukat 1789-ben építették fel. Az élet megindulását az is elősegítette, hogy néhány *iparos* is a kitelepülőkkel tartott, így az újonnan létesült falvakban volt kovács, ács, lakatos, bodnár, kádár, szűcs, varga, csizmadia.

A földek, a házhelyek kimérését ugyan a zombori kamara mérnöke intézte, de a mindennapi élet megszervezéséhez szükség volt *előjárók* megválasztására. Mindenütt megválasztották a bírót és az esküdteket. *Feketebég* bírója Bátsi János, jegyzője Császár János 1787-ben. Ómoravica bírái Juhász Péter, Facsar Péter, majd Lengyel Mihály voltak az 1786–1789. években.⁸ Ómoravicán 1792-ben ismét Lengyel Mihály a bíró, Juhász Péter, Kun István, Szarka Mihály, Borus Mihály, Somogyi István, Szabó Péter az esküdtek, a jegyző pedig Kovács András.⁹ Amint egy korabeli jegyzőkönyv is tanúsítja, a bíróválasztásba az uraság tisztjei igyekeztek beleszólni.¹⁰ Az új községek lakói előbb szerették volna meghosszabbítani a tehermentes éveket, csökkenteni a robotot, a fizetési kötelezettségeiket, megváltani a jobbágyterheket. Az ómoravicai előjárók 1792-ben úrbéri szerződést kötöttek a Kamarával, melyet 1801-ig háromévenként megújítottak. E szerződésben – többek között – megengedik számukra, hogy a robot egy részét pénzben megválthassák. A földesúri háztartáshoz járó naturálékat is megválthatják. 1801-ben földesurak (Vojnits, Szalmási, Piukovics, Vörös, Tomcsányi) vették meg a Kincstártól a helységet, miután *úrbéri perbe* bonyolódott Ómoravica csakúgy, mint *Pacsér*. E küzdelem a falvak és a földesurak között hosszú évekig tartott.

A falu előjárói által írt iratokra pecsét került. Minden településnek kezdetől volt *községi pecsétje*, melyre a bíró vigyázott. A pecsétekre a község nevével ábrák is kerültek. *A pacséri* pecséten egy zászlót vivő bárány, felette korona, alatta három halom és 3-3 kalász található. *Az ómoravicai* pecsét ábrái: korona, szív, búzakaralász és kard.

Bár a kamarai adminisztráció az új kolóniák létrehozásakor tekintettel volt arra, hogy *az egy helyről érkezők egy közösségbe kerüljenek* – így kerültek a Karcagról korábban érkezők Pacsérről később Ómoravicára –, de így is akadt az új előjáróságnak bőven teendője a közösséggé szervezésben.

⁷ Muhi Vera: A moravicai iskola története a településtől 1920-ig. In: *Moraviczka monográfiája II*. Moraviczka, 1977. 34. p.

⁸ Dévay L.–Gyarmati S., 1936. 107. közli a bírók neveit évenként 1786 és 1936 között.

⁹ Csubela Ferenc: Kálmán János bíró és Bankus Nagy István üzelmei egy jegyzőkönyv tükrében. In: *Moraviczka monográfiája II*. Moraviczka, 1977. 10. p.

¹⁰ Csubela Ferenc: Kálmán János bíró és Bankus Nagy István üzelmei egy jegyzőkönyv tükrében. In: *Moraviczka monográfiája II*. Moraviczka, 1977. 8. p.

A *pacsériak* megérkezésükkel szinte egy időben folyamodtak az uralkodóhoz, hogy az ott lakó *rácokat* telepítsék el. Kérésüket azonban nem teljesítik, s a pacséri első telekkönyvbe 46 rác családot is bejegyeztek. Így ez a település kezdettől fogva többnemzetiségű, több felekezethez tartozó lakosokat foglalt magába.

A *feketehegyiek* pedig Szekitypusztát szerették volna megszerezni, mely kérést szintén elutasítják, mivel „az uralkodó kifejezett akarata az, hogy Szekityre birodalmi *német* bevándorlókat telepítsenek”.¹¹

Miután a nagykunsági eredetűek mellett mindegyik pusztára máshonnan is érkeztek kisebb-nagyobb számban családok, a lakosoknak össze kellett szokniuk. Ez nem ment zökkenők nélkül. Feketehegyről 1787-ben ezért akartak többen továbbköltözni, mely nézeteltérést azután sikerült eloszlatni.

Mindegyik településen akadtak olyan családok is, akik – főleg a hároméves adómentesség megszűntével – vissza akartak költözni a Nagykunságba. E városok azonban nem fogadták be újból lakosaik közé, hanem visszaküldték új lakóhelyükre a „kóborlókat”. Az új települések előjárói is kapcsolatba léptek az anyatelepülésekkel, hiszen voltak, akik adósságokat hagytak maguk után. Máskor lakosaik érdekében a szülővárosban hagyott elintézetlen ügyeik lebonyolítására kérik a kunsági tanácsokat. Fatsér Péter *ómoravitzai* bíró 1786. október 9-én például a következőket írja Madarasra:

„Nemzetes Fő Biró Uram

Noha kötelességünk volna minden alkalmatossággal Leveles jelt adnunk arról Kegyelmeteknek; hogy Nemzetes Jó Urainkat állandóul szerettük; még is el mulattuk sokszor, hagyván azt a jó vélekedésre titokban. Midőn pedig baj szorít bennünket, kéntelen is erőltetünk alkalmatlankodni, ámbár másként inkább kevesíteni akarnánk a Kegyelmetek sok dolgait. Nálunk portát fogott volt Szilva Mihály a 6 rh.ftokat ki vette és el vitte most Madarason tartozkodik. Méltóztassék azért Nztes Biró Uram melto Assistentiaja által ezen levelünket vivő Zagyva János Lakosunknak az említett 6 rh.ftokat kezében adni; hogy a további és talán nagyobb bajtól menekedhessünk...”¹² Máskor a lakos kéréseit tolmácsolják, majd széljegyzetként odaírva információt kérnek az újabb telepésekről. Pl. „– A Pénzt ha meg kerül Fodor Istvánra biznám. – Kisari ide jött, portát kér, Lakos akarván Lenni. Csatári Bálint is itt körül mulat; mind a kettőről opiniót várunk az Uraktól...”¹³ Ahogy letelnek a szabad évek, azaz az adómentességet felváltják a kötelezettségek, többen megpróbálnak visszajutni a Nagykunságra. A tehernövekedés, a

¹¹ Nagy Kálozi Balázs: *Jászkunsági reformátusok leköltözése a Bácskába II. József korában*. Bp., 1943. 111–112. p.

¹² SZML Kunmadaras, Régi Iratok 177. R. I. 8. 76. (1786. X. 9.)

¹³ SZML Kunmadaras, Régi Iratok 177. R. I. 8. 66. (1786. IX. 26.)

honvagy, az otthonról kapott hírek, a forspontot teljesítő nagykunskunságiakkal való találkozás motiválta a visszaköltözési szándékot. A nagykun települések azonban visszautasítják őket. Az egységes fellépés mögött a nagykun települések érdekegyeztetése van. Gönczi Ferenc pacséri lakost így utasítja vissza a kisújszállási tanács: „A felsőbb rendelkezések szerént nem lehet senkit vissza fogadni.”¹⁴ A részletesebb indoklások között szerepel, hogy önként mentek el, hogy nem vették ki részüket időközben a közmunkákból (Mirhó-gát építése, templomépítés stb.). 1800 körül már a lakosság számának újbóli növekedése, a település eltartóképessége szabott korlátot a visszatelepülésnek. Néhányuknak azonban sikerült a repatriálás.

4. Az évfordulók kapcsolatépítő szerepe a 19–20. században

A bácskai települések lakói néhány év alatt valóságos közösséggé váltak. Már 1792-ben egyezséget kötöttek a kamarai igazgatósággal, hogy a robotot legalább felerészben megválthassák. A századforduló azonban változást hozott a függőségükben. 1801-ben a kamarai jobbágyokból földesúri jobbágyokká váltak. Fizettek a községek földesúri és állami adót, részt vettek a katonaságtartásban és katonaságtartásban. Adtak forspontot, részt vettek a Duna-szabályozásban, a lakosságot sújtotta kolerajárvány, az időjárás viszonyosságai, hogy csak néhányat soroljunk fel a 19. század első felének nehézségeiből. A falualapító generáció lassan átadta a helyét az új nemzedéknek. Egyre kevesebb élő kapcsolat maradt a nagykunskunságiakkal. Az ötvenéves évforduló felett így megemlékezés nélkül haladt tovább az idő. A települések ekkor már önállóságot mutató zárt közösségek. Ezt jelzik számunkra a házassági adatok is. A 19. század első felében 72–76%-os Pacsér endogámiája. Házassági társközsége Ómoravica. A néprajzi csoporton belüli endogámia (Pacsér, Ómoravica, Bácsfeketehegy, Piros) pedig 92–95%-os. A nagykunskunságiakkal elvéve fordul elő közös házasság.¹⁵ Ez is jelzi számunkra, hogy az anyatelepülésekkel megszakadt a kapcsolat. Egyházi szervezetileg is másik egyházkerülethez, a Dunamelléki Egyházkerülethez tartoztak a bácskai református falvak. Így pap, tanító utánpótlást elsősorban Kecskemétről, Nagykőrösről kaptak. Az egyházi előjárók azonban már az első anyakönyvekben leírták a község létrehozásának történetét, a lakosok eredetét, közölték a névsorokat, az urasággal létrejött szerződést és minden olyan dátumot, eseményt, amelyet fontosnak ítélték. A pacsériak, pirosiak első anyakönyve tartalmazza a

¹⁴ 1789. május 3. L. Szabó Lajos: *Pacsírra költözendő szegénység*. A kisújszállásiak Bácskába települése 1786-ban. In: Kaposvári Gyöngyi–Bagi Gábor (szerk.): *Jubileumi tudományos ülés a jász-kunskunságiak bácskai kitelepülésének 200. évfordulóján*. Szolnok, 1989. 32. p.

¹⁵ Lásd: Örsi Julianna: Nagykunskunsági családok a Bácskában. In: Örsi Julianna: *Emberszötte háló*. Túrkeve, 1998. 130–154. p.; Örsi Julianna: Nagykunskunsági családok a Bácskában (részlet). In: *Bácsország*. Vajdasági honismereti szemle, 2005. 4. szám, 24–28. p.

hiteles korabeli feljegyzéseket. Pacséron Kosdi József már a 19. század első éveiben papírra vetette a kitelepülés történetét.¹⁶ A feldolgozások, emlékezések azonban a 19. század utolsó harmadában születtek meg. A 100. évforduló jó alkalom volt az emlékezésre.

Közvetítőleg kitérek arra, hogy a 19. század közepén volt azonban egy újabb kapcsolódási pont, mégpedig az 1848/49-es szabadságharc. 1848 nyarán Kossuth elsőként hívta hadba a jászkunokat a haza védelmére. Éppen a Bácskába vezényelték őket, hogy Verbásznál megvédjék a Szenttamásról támadó szerbek ellen a hazát. A féléves állóháború azonban nem hozott végleges sikert. Hogy a nagykunsági katonák mennyire voltak tudatában annak, hogy a közelben laknak távoli rokonaik, nem tudjuk. Mindenesetre a jászkun katonahagyományok kitartásra ösztökölték őket.

A falvak létrejöttük 100. évfordulójáról megemlékeztek. Feketehegyen 1885. május 31-én tartották az ünnepséget, ahol Bakay Károly felvázolta a község történetét.¹⁷ Pacséron az újévi prédikációban emlékeztek meg a betelepülésről és a nevezetesebb eseményekről. Ezt ki is nyomtatták. Ómoravicán 1886. szeptember 5-én tartották az ünnepséget, ahol Máthé László tanító felolvasta az *Emléklapok Ó-Moravicza község 100 éves múltjából* című írását. Ezen írást egy bádogdobozba tették, és a tanácsház falába helyezték az ekkor leleplezett márványtábla mögé.¹⁸ Ezen írás is megjelent könyv alakban, s így segítette az emlékezést.

A 150. évfordulóhoz közeledve a bácskai falvak felvették a kapcsolatot az anyatelepülésekkel. Emléktárgyakat hoztak, küldtek. A feketehegyiek elhozták az 1713. évi kunhegyesi pohár másolatát, a pacsériak márványtáblát, az ómoravicaiak ezüsttálat hoztak az anyatelepülésekre. A kisújiak ezüstkelyhet, díszbibliát, a karcagiak, kunhegyesiek úrasztali terítőket, a kunhegyesiek kunhímzéseket küldtek. A kisújiak üdvözlőiratát a pacsériakhoz több mint ezren írták alá. Sajnos, az ünnepségre akkor nem jutottak ki a delegációk.

A bácskai falvak nagyszabású ünnepségeket rendeztek a 150. évforduló tiszteletére. 1936. szeptember 30-án tartottak díszközgyűlést, népünnepélyt, műkedvelő előadást és megemlékezést a temetőben. Rendeztek kiállítást régi iratokból, anyakönyvekből, tárgyakból, pecsétekből. Fotók őrzik a lovasbandérium felvonulását.

A bácskaiak örömnepébe azonban egy kis üröm is vegyült. Hiába készültek a kunságiak fogadására. „Összeállt a lovasbandérium. A házakat feldíszítették, az ablakokat kivilágításra előkészítették. Délután 6 órakor jött az üzenet: Vízum nincs, szívünk fáj, ezer áldást kérünk! Futótűzként terjedt a hír: Nem jönnek. Az emberek sírva tárgyalták a dolgot” – jegyezte meg a krónikás.

¹⁶ Kosdi József: *A patséri Reformáta Ekklessia kezdetei és nevezetesebb történetei*. É. n.

¹⁷ Madar Ilona: *Confessio*, 1985. 3., 90. p.

¹⁸ Csubela Ferenc: A moraviczi Bádogszelence titka. In: *Moravicza monográfiája I.* 1976. 23. p.

Az évfordulóra jelent meg Dévay Lajos–Gyarmati Sándor *Nagy idők sodrában* című műve, melyhez adatokat a nagykunsági tanácsoktól, egyházaktól is kértek.¹⁹

Nem sokkal ezután Pacsér szülötte, Takács Károly a százötvenöt év történetét írta meg.²⁰ Majd a budapesti és nagykunsági levéltári kutatásokon alapuló, máig is legalaposabb munka jelent meg, Nagy Kálozi Balázs *Jászkunsági reformátusok leköltözése Bácskába II. József korában* című munkája.²¹

Az anyatelepülésen Györffy István *Nagykunsági krónikája* idézte fel a 18. századi kitelepültek emlékét (először 1922-ben, negyedszer 1984-ben jelent meg).²² Később Szentesi Tóth Kálmán írt e történelmi eseményről.²³ A 150. évforduló évében több újságcikk is foglalkozott a Bácskába kivándorlókkal.²⁴

A második világháború utáni politikai fordulat sem kedvezett a bácskai falvak és az anyatelepülések kapcsolatának. A kommunista rezsim egyik országban sem engedte a helyi kezdeményezéseket az ország népei között. Ennek ellenére a lelkészek az 1960-as években felvették a kapcsolatot egymással, és látogatásokat szerveztek a hívek számára egymás jobb megismerésére. Ennek a kapcsolatfelvételnél kezdetektől részese volt Szabó Lajos gimnáziumi tanár, aki már ekkor foglalkozott a helytörténet ezen kérdéseivel. Első önálló kötetét a megyei múzeumszervezet adta ki. A kapcsolatfelvétel története azonban még nincs hitelesen megírva. Jómagam is az 1960-as évek második felében az ómoravicaiai Karcagra látogatása kapcsán kerültem emberközelbe a bácskaiakkal. Búzás Laura tanítónő vendége volt az egyik utcabelinknek, Mészáros Istvánnak. A hiteles történetet pedig Györffy István és Szentesi Tóth Kálmán könyveiből ismertem.

A 200. évforduló megünneplésének pedig már részese voltam, tehát a krónikás hitelességével írhatom le.

1985-ben a kunhegyesiek és a bácsfeketehegyiek egyházi szervezésben meglátogatták egymást. Ennek dokumentumait a következő évben egy emlékkiállításhoz elkértem. Számomra meggyőző volt az az őszinte ragaszkodás, amely a kunhegyesi Borsos Sándor levelezéséből tükröződött. Madar Ilona 1985-ben leírta a *Confessióban*, hogy az egyik bácsfeketehegyi asszony

¹⁹ Dévay Lajos–Gyarmati Sándor: *Nagy idők sodrában*. A sztaromaviczai református keresztyén egyház és község története 1786–1936. Subotica, 1936

²⁰ Takács Károly: *Százötvenöt év*. A pacseri református egyház története 1786–1941. Bp., 1942

²¹ Nagy Kálozi Balázs: *Jászkunsági reformátusok leköltözése a Bácskába II. József korában*. Bp., 1943

²² Györffy István: *Nagykunsági krónika*. Karcag, 1922 és 1985

²³ Szentesi Tóth Kálmán: *Történelmi emlékek Karcag és a Nagykunság múltjából*. Karcag, 1940

²⁴ *Kisújszállás és Vidéke*. 1936; *Szeretet*. 1936. 9. p.; *Református Árvaházi Naptár* 1936. 49. p.

nagy bánata, hogy a karcagi nagytemplomba tatarozás miatt nem juthatott be. „Most aztán nem tudom, mit mondok öregapámnak, ha meghalok, és odaát találkozok veled, hogy el tudtam menni Karcagról úgy, hogy a templomot nem láttam!”²⁵ E kiállításához az egyháztól is kölcsönkértem a 18. századi kegytárgyakat, dokumentumokat és az állami levéltár anyagából is válogattam. A kiállítás a *Nagykunság a 18. században* címet viselte, amelyet az évforduló tiszteletére rendeztem meg a túrkevei Finta Múzeumban, majd bemutatásra került Karcagon is. A kiállításban hangsúlyos szerepet kapott a bácskai kitelepülés, valamint a bácskai falvak és a nagykunsági települések kapcsolatának bemutatása. A tárlathoz kiállításvezető is készült. Ugyanezen évfordulóra egy előadás anyagát is összeállítottam, amely elhangzott a kisújszállási tudományos konferencián, majd megjelent a konferenciakötetben.

A Nagykunság 1986 tavaszán Kisújszállás vállalta fel a központi ünnepség megrendezését. A kezdeményező a kisújszállási történész, Szabó Lajos, a szolnoki múzeumszervezet (Szabó László) és a Hazafias Népfront megyei szervezete volt. A Kisújszállási Városi Tanács (Ponyokai Bálint elnök) mellé állt az ügynek, és házigazdaként helyt is állt. Csak a szervezők tudják, hogy milyen nehéz volt elfogadtatni a nemzetközi kapcsolatokat irányítókkal, hogy a Nagykunságon egy tudományos ülést akarnak rendezni a témában. (Volt amiről így is le kellett mondani. Így például ekkor Kisújszálláson nem kaphatta meg az új lakótelep a Pacsér elnevezést.) A konferencia elnöki tiszttét Benda Kálmán töltötte be. Kilenc előadó (Szabó Lajos, Fazekas Mihály, Örsi Julianna, Gulyás Katalin, Bagi Gábor, Kaposvári Gyula, Dienes Erzsébet, Kaposvári Gyöngyi) mutatta be a bácskai kitelepülés történetét, a nyelvi és kulturális emlékeket. A konferencia azonban torzó maradt, mert csak a hazai tudomány képviselői, köztük a nagykunságiak voltak jelen. A bácskai kutatók (Pénovátz Antal, Borús Rózsa) és a meghívottak nem tudtak jelen lenni. Csak hónapokkal később tudtam meg az igazi okot, amikor Pacséron járva a kezembe került egy szabadkai újságcikk. Az igazi ok, hogy a Vajdasági Kommunista Szövetség 18. értekezletén Stipan Kopilović szerb politikus többek között a következőkkel vádolt meg bennünket: „Nem illő és nem is jószomszédi az, hogy a Magyar Hazafias Népfront a magyarok idetelepüléséről való megemlékezés szervezőjeként lép fel. Ez a mi területünk, ezek a mi embereink, mi úgy ünneplünk, ahogy akarunk, nem pedig úgy, ahogy mások ránk próbálják kényszeríteni. Ez már a jó kapcsolatok és a Magyar Népköztársasággal kialakított kiváló viszonyaink megsértésének határait súrolja. Gondolom, hogy a magyarországi elvtársaknak, de jugoszláviai elvtársainknak is jól el kell gondolkodniuk erről...”²⁶

²⁵ Örsi Julianna: Az ősi gyökerek összefognak bennünket. In: Örsi Julianna: *Emberszötte háló*. Túrkeve, 1998. 123. p.

²⁶ Örsi Julianna: Az ősi gyökerek összefognak bennünket. In: Örsi Julianna: *Emberszötte háló*. Túrkeve, 1998. 124. p.

A kisújszállási ünnepség része volt egy emléktábla-avatás az egykori Morgó csárda falánál (Ducza Lajos mondott avató beszédet), egy kiállítás (Papi Lajos alkotásaiból, aki emlékérmét is készített az évfordulóra. A kiállítást Zsoldos István helytörténész tanár nyitotta meg) és egy ünnepi hangverseny a kisújszállási református templomban.

A nagykunsági református gyülekezetek ugyancsak szerveztek egy kirándulást Ómoravicára, az ottani ünnepségre. A történelem azonban megismételte önmagát. A jugoszláv hatóságok nem engedték a több busszal érkező nagykunságiakat az ünneplő Ómoravicára, helyette Újvidéket, Szabadkát és Bácsfeketehegyet nézhették meg. (Erről Nagy Kálmán ny. esperes úr tudna részletesebben beszélni.) Ómoravica népe pedig várta az ősök leszármazottait. Az ajándékba vitt tárgyak később jutottak el Ómoravicára. Én abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy külön utaztam az ünnepségre, és Péno-vátz Antalnak meg Kiss Antalnak köszönhetően részt vehettem azon.

Az ómoravica-i ünnepség fő szervezője a helyi református egyház, fő irányítója Kiss Antal esperes volt. Az emlékezést megtisztelte jelenlétével Hodossy Imre református püspök is. Az ünnepség színhelye a templom és a templomkert lehetett, amely 1986 augusztusában megtelt református magyarokkal, falubeliekkel, szomszéd községbeliekkel és távolabbiakkal. Itt volt Bácska és Szlavónia magyar népe. Valami hihetetlen nagy erőt éreztem ebben az összetartásban. Sugárzott az emberekből: közös az örömünk, közös a bánatunk. Nem lehetett nem észrevenni, hogy a szószékről nemcsak a prédikáló lelkész szavai hatoltak az emberi szívekbe: legyünk hűek áldozatvállaló őseinkhez, maradjunk meg magyarnak. A szószéken nem lehetett nem észrevenni a nemzeti jelképet, a trikolórt. A fehérre meszelt falon a gipszminták zöld színben pompáztak, a karzaton piros hímzéses terítő futott végig. A templom zengett az imától, az énekléstől. Az emlékezés közel hozta egymáshoz az embereket. Egyaránt összeszorult a szíve öregnek és fiatalnak. Sokak szeméből könnycsepp csordult le. Talán egyszer a hatalom is megérti, hogy a nagykunsági és a bácskai települések csak őszinte barátkozást akarnak – írtam 1986-ban.²⁷

5. Az új korszak lehetőségei és az együttműködés szereplői a 21. század elején

Nem kellett sokat várni a változásra. Az 1989. évi rendszerváltás új korszakot és egyben új lehetőségeket hozott a nagykunságiak és a bácskaiak kapcsolatrendszerében. A kitelepülés 210. évfordulóját már szabadon ünnepelehetők a bácskai magyarok. Igaz, ez is egyházi keretek között zajlott. Ómoravican

²⁷ Örsi Julianna: Az ősi gyökerek összefognak bennünket. In: Örsi Julianna: *Emberszötte háló*. Túrkeve, 1998. 125–126. p.

Kiss Antal esperes úr, Pacséron Szombati Erzsébet lelkész mondott ünnepi prédikációt. Az ünneplők között ott volt Tóth János jugoszláviai magyar konzul, és én is köszönhettem a bácskai barátaimat.²⁸ Pacséron megjelenhetett Pénovátz Antal helytörténeti füzet *Jászkunsági református magyarok a Bácskában* címmel.²⁹ Ekkor a jászkisériek is ellátogattak Ómoravicára, a kunhegyesiek Bácsfeketehegyre, a kisújszállásiak Pacsérra. Emlékoszlopok felállítására került sor mind a Bácskában, mind a Nagykunságon. Kisújszálláson ugyancsak közös megemlékezést tartottak a pacsériak és a helybeliek. A kunhegyesiek kihelyezett önkormányzati ülésen hoztak határozatot a két évszázaddal korábbi rendeletük törléséről, azaz bocsánatot kértek azért, hogy elődeik a bácskaiak előtt elzárták a visszatelepülés útját.

Az 1990-es években a nagykunsági és a bácskai települések között testvéri kapcsolatok alakulhattak ki hivatalosan is. Megszaporodtak a kölcsönös látogatások, intézményi, szervezeti és baráti kapcsolatok szövődtek. Ezeknek a számbavétele azonban újabb prezentációt igényelne. A millennium is alkalmat adott a közös programokra. A közelmúltból önkényesen kiválasztok két civil szervezeti kezdeményezést. Az egyik Györfi Sándor szobrászművészhez, Karcag Város Önkormányzatához és a Nagykun Bándériumhoz köthető. A 220. évfordulóhoz kötött a Kun emlék adományozása Ómoravicának és lovastúra kezdeményezése. A másik a Túrkevei Kulturális Egyesület kiadásában megjelent Pénovátz Antal *Jaj de széles, jaj de hosszú az az út...* című, pacséri népballadákat tartalmazó kötete, amelyet ezúttal is szíves figyelmükbe ajánlok. Nem szabad azonban arról sem megfeledkeznünk, hogy a helyben élő kutatók tették a dolgukat, és amint lehetőség nyílt rá, kutatási eredményeiket kötetbe szerkesztve megjelentették. Bácsfeketehegyen több könyv is megjelent a rendszerváltás óta Sárközi Ferenc és társai helytörténeti kutatásaiból.³⁰ Ugyancsak kiemelkedő Virág Gábor szerzői és szerkesztői munkája.³¹ A Forum kiadó pedig mellé állt a magyar kisebbség történelmi múltidéző tevékenységének, és több kötet kiadását vállalta a helyi közösségek támogatásával.

²⁸ Örsi Julianna: Az emlékezés hangján. Ómoravica köszöntése a 210. évfordulón. In: Örsi Julianna: *Emberszötte háló*. Túrkeve, 1998. 127–129. p.

²⁹ Pénovátz Antal: *Jászkunsági református magyarok a Bácskában*. Pacsér, 1996

³⁰ *A megtartó egyház. A feketicsi református gyülekezet történetéből*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1997; Sárközi Ferenc: *Az idő sodrában*. Történetek, szokások Feketics múltjából. Feketics Művelődési Egyesület, 2000

³¹ Virág Gábor: *A feketicsi református iskola története*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2005; Virág Gábor: *Feketicsi móringlevelek*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2006